

УДК 316.614.5: 177.61:177.74

І. В. Ясенчук

Received October 7, 2013;

Revised October 28, 2013;

Accepted November 27, 2013.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЛЮБОВІ ТА СИМПАТІЇ ШЛЮБНИХ ПАРТНЕРІВ

У статті представлено теоретичний аналіз психології любові та симпатії у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях. Обґрунтовано необхідність систематизувати знання з психології любові та симпатії в шлюбному партнерстві. Стисло описано чинні теорії любові зарубіжної психології, зокрема в психоаналізі, гештальт-психології, когнітивно-біхевіоральній та гуманістичній психології. Аналізуючи любов, виділено таку її ознаку, як схильність до ідеалізації партнера. Представлено класифікації і типології любові Дж. Лі, Р. Стернберга, Е. Фромма, Р. Хаттісс. Для виміру рівня любові та симпатії використано методи бесіди, анкетування, тестування, а саме методу З. Рубіна «Шкала любові та симпатії», що дала змогу дослідити рівень любові та симпатії шлюбних партнерів. Описано, що любов виявляється в турботі, бажанні допомогти й підтримати свого партнера, взаєморозумінні, прив'язаності, відповідальності, вірності, довірі, інтимності своїх почуттів. Симпатія, у свою чергу, реєструє ступінь поваги, захоплення і сприйняття подібності з об'єктом оцінки. Проведено аналіз таких соціально-демографічних характеристик вибірки, як стать, вік, подружній стаж, наявність дітей, який дав змогу врахувати ці показники при проведенні порівняльного аналізу проявів любові та симпатії. Виявлено, що свої почуття значно сильніше проявляють особи, які перебувають у шлюбі до п'яти років; чим менший вік респондентів, тим прояви емоційних відносин в діаді вищі; шкала любові є домінуючою в подружніх пар, які мають дітей, а шкала симпатії домінує у пар, в яких відсутні діти; за шкалами любові та симпатії чоловіки виявляють свої почуття дещо вище ніж їхні дружини.

Ключові слова: любов, шлюб, почуття, ідеалізація, симпатія, типологія, класифікація.

Yasenchuk I. V. Psychological Peculiarities of Love and Sympathy of Marriage Partners. The paper presents a theoretical analysis of love and sympathy psychology in domestic and foreign studies. It is underlined the necessity to systematize the psychological knowledge of love and affection in the marriage partnership. It is summarized the existing theories of love in western psychology, namely psychoanalysis, gestalt-psychology, cognitive-behavioral and humanistic psychology. The author highlighted such characteristic of love, as the tendency to idealize a partner. The classifications and typologies of love by J. Lee, R. Sternberg, E. Fromm, G. Hattiss

are presented. To measure the level of love and sympathy mates are used methods such as conversation, questioning, testing, namely the technique of Rubin «Scale of love and sympathy». It is described that love manifests itself in the care, support and desire to help the partner, understanding, affection, responsibility, loyalty, trust, intimacy of feelings. Sympathy – in turn registers the degree of respect, admiration, and the perception of similarity with the object of evaluation. The analysis of the socio-demographic characteristics of the sample, such as gender, age, marital experience, having children allowed to take these figures with a comparative analysis of expressions of love and sympathy. It is revealed that feelings are much stronger showing when persons are married to 5 years; are younger; the love scale dominates in married couples with children, and the scale of sympathy dominates in marriage with no children; men show their feelings of love and sympathy slightly higher than their wives.

Key words: love, marriage, feelings, idealism, liking, typology, classification.

Ясенчук И. В. Психологические особенности проявления любви и симпатии брачных партнеров. В статье представлены теоретический анализ психологии любви и симпатии в отечественных и зарубежных исследованиях. Обоснована необходимость систематизировать знания по психологии любви и симпатии в брачном партнерстве. Кратко представлены существующие теории любви в зарубежной психологии, а именно в психоанализе, гештальт-психологии, когнитивно-бихевиоральной и гуманистической психологии. Выделена такая характеристика любви, как склонность к идеализации партнера. Представлены классификации и типологии любви Дж. Ли, Р. Стернберга, Э. Фромма, Г. Хаттисс. Для измерения уровня любви и симпатии брачных партнеров использованы такие методы, как беседа, анкетирование, тестирование за методикой С. Рубина «Шкала любви и симпатии». Описано, что любовь проявляется в заботе, желании помочь и поддержать своего партнера, взаимопонимании, привязанности, ответственности, верности, доверии, интимности своих чувств. Симпатия, в свою очередь, регистрирует степень уважения, восхищения и восприятие сходства с объектом оценки. Проведен анализ социально-демографических характеристик выборки, таких как пол, возраст, супружеский стаж, наличие детей. Эти показатели учли при проведении сравнительного анализа проявлений любви и симпатии. Было установлено, что свои чувства значительно сильнее проявляют лица, состоящие в браке до 5 лет; чем меньше возраст респондентов, тем проявления эмоциональных отношений в диаде выше; шкала любви доминирует у супружеских пар, имеющих детей, а шкала симпатии доминирует в пар, в которых отсутствуют дети; по шкалам любви и симпатии мужчины проявляют свои чувства несколько выше, чем их жены.

Ключевые слова: любовь, брак, чувства, идеализация, симпатия, типология, классификация.

Постановка наукової проблеми та її значення. Модель традиційного шлюбу, яка складалася століттями, поступово відчуває свій

розкол. Особливо важливою в українському суспільстві у контексті становлення нових політичних та соціально-економічних відносин є проблема збереження поваги, вірності, гуманності, симпатії, любові один до одного. Ринкові механізми, що запущені в економіці сучасного світу, надають руйнівної дії для щирих, дружніх відносин і переносять їх у площину холодного розрахунку. Від цього особливо страждають любовні взаємовідносини – стосунки кохання між чоловіком і дружиною. Тема любові як основи гармонійних і щасливих відносин – один зі шляхів покращення і компенсації названих проблем. Незважаючи на значущість цього феномену наука про любов у психології лише починається і вважається однією з найскладніших тем. Складність явища любові полягає у великому спектрі її функціонування: біологічному й соціальному, свідомому і несвідомому, індивідуальному й загальному, високо-духовному і буденному, що є свідченням відсутності в психології загальновідомого визначення, теоретичного обґрунтування та загальновизнаної концепції любові. Тому одне з основних завдань сучасної психології – заповнити цей простір науковими знаннями про любов у шлюбно-партнерських стосунках.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Тривалий час тему любові не розглядала академічна психологія, дослідники займали позицію агноцизму. Із 60-х рр. ХХ ст. починають з'являтися експериментальні й емпіричні дослідження любові. У центрі цих студій була сексуальна поведінка (характерна для зарубіжної психології) та вивчення когнітивних репрезентацій. Із погляду вчених, любов – унікальний феномен у психологічному вивченні, що містить сексуальний і еротичний (З. Фройд), емоційно-поведінковий (Ф. Шейвер), когнітивно-поведінковий (Е. Бершид, Р.Стернберг, К. Хендрик і С. Хендрик), ціннісно-смісловий (С. Рубінштейн, В. Франкл), онтогенетичний (Е. Еріксон), процесуальний (Л. Гозман) і культурний (С. Голод) аспекти, що виявляються в потребі будувати індивідуальні відносини з партнером.

Наявні теорії зарубіжної психології в психоаналізі (Е. Еріксон, О. Кернберг, А. Лоуен, Д. Флойд, З. Фройд, Е. Фромм, Д. Харві, С. Шехтер, К. Юнг та ін.), гештальт-психології (Б. Мартель, Ф. Перлз, Д. Рейноутер та ін.), гуманістичній психології (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл та ін.) акцентують увагу на феноменології та патології любові.

Аналізуючи любов, Т. Рейк виділяє таку її ознаку, як схильність до ідеалізації партнера, переоцінки притаманних йому позитивних якостей та часткового ігнорування негативних [4]. Така ж особливість є, наприклад, у дружбі. Ідеалізацію тривалий час розглядали як прояв дефіциту любовних стосунків. Сприймалося, що любов, реалізована зрілою особистістю, не потребує завищення якостей партнера, і відповідно, взаємне сприйняття буде більш адекватним [4, 347].

Російська психологія відчула вплив соціокультурного аспекту на уявлення про любов (Б. Братусь, Л. Гозман, Ю. Орлов, В. Розін, С. Рубінштейн та ін.). На думку С. Рубінштейна, любов відкриває образ коханого, що часто не видимий для інших людей не тому, що люблячий піддається ілюзії, а тому, що він виявляє ті сторони, які не бачать інші в ділових відносинах, у котрих виступають лише функціональні властивості людини, як «маски» [6, 387]. В. Соловйов вважав, що любов – це сприйняття, при якому закоханий бачить в об'єкті свого кохання не лише те, що там є на сьогодні, але і те, що там буде або принаймні може бути [4, 348].

У сучасній українській психології тему, пов'язану з любов'ю як психічним процесом або станом особистості, розглядали О. Кочарян, В. Моргун, А. Федосова й ін. У дисертаціях І. Євтушенко [2] тлумачила інтимні почуття з погляду психоаналітичних теорій; Г. Коцюба [3] вивчала психологічні особливості uzалеженого кохання у жінок; Є. Фролова [8] досліджувала психологічні чинники й динаміку формування стосунків міжособистісної залежності в жінок.

Відповідно до представлених теорій на сьогодні існує велика кількість класифікацій і типологій любові, тому стисло оглянемо деякі з них. У книзі «Кольори любові» канадський соціолог і психолог Дж. Лі запропонував типологію, яка є найбільш розробленою на цей момент й емпірично перевірена на двох великих вибірках (807 й 567 респондентів). На основі філософії стародавніх греків автор запозичив і доповнив її виділивши шість головних стилів любові [4]: 1) ерос; 2) людус; 3) сторге; 4) прагма; 5) манія; 6) агапе.

Окрім типологій, важливе для нашого дослідження – виділення структури любові. Однією з найперших і найбільш цитованих є структура, яку запропонував Е. Фром [9]: турбота, відповідальність, повага, знання. На сучасному етапі психологічних знань популярна трикомпонентна теорія любові Р. Стернберга, що має три складники: інтимність, пристрась, рішення [1, 252–253]. Американський дослідник Р. Хаттісс

виділив шість складових частин кохання: 1) повага; 2) позитивні почуття щодо партнера; 3) еротичні почуття; 4) потреба в позитивному ставленні партнера; 5) почуття близькості й інтимності; 6) почуття ворожості [4, 242].

Для нашого дослідження любові цінним є поняття «симпатія». В. Вилюнас зазначав, що в міжособистісних відносинах симпатія – один із чинників інтеграції людей і збереження психологічного комфорту. На його думку, симпатія виявляється в привітності, доброзичливості, захопленні, яке спонукає до надання уваги, допомоги й зазвичай виникає на основі спільних поглядів, цінностей, інтересів, моральних ідеалів. Симпатія може виникнути як наслідок позитивної реакції на привабливу зовнішність, поведінку, риси характеру іншої людини. У своїй динаміці симпатія може досягати напруженості, переходячи в пристрасне захоплення або міцну прив'язаність, а може закінчитися охолодженням, розчаруванням, антипатією і неприязню [7].

У дослідженні ми поставили за **мету** вивчити психологічні особливості прояву любові та симпатії шлюбних партнерів. Для досягнення окресленої мети визначено **завдання** – емпірично дослідити і проаналізувати особливості прояву любові та симпатії у шлюбних партнерів.

У роботі використано такі **методи**: аналіз літератури із проблеми дослідження, бесіда, анкетування, тестування.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для виміру рівня любові та симпатії шлюбних партнерів використано методіку, яку розробив американський психолог З. Рубін 1970 року й модифікували Ю. Альошина та Л. Гозман «Шкала любові та симпатії». Методика становить два набори висловлювань, що дають змогу дослідити рівень любові (вияв турботи, бажання допомогти й підтримати свого партнера, взаєморозуміння, прив'язаність, відповідальність, вірність, довіри і ступінь інтимності своїх почуттів) та симпатії (реєструє ступінь поваги, захоплення, сприйняття подібності з об'єктом оцінки) шлюбних партнерів. Під час побудови шкал автор виходив із певних теоретичних уявлень про внутрішню структуру вимірюваних феноменів. Оскільки загальноприйнятих наукових визначень любові та симпатії немає, то для створення опитувальника він використовував різні апріорні уявлення про внутрішню структуру любові і симпатії, що поширилися

в сучасній соціальній психології. Зокрема, важливими для вимірювання представлялися три компоненти любові (прихильність, турбота і ступінь інтимності відносин) і три компоненти симпатії (повага, захоплення і сприйняття подібності з об'єктом оцінки) [5].

Методика містить 14 тверджень, із них 7 входять у шкалу любові, 7 – у шкалу симпатії. Пункти шкал любові й симпатії при цьому перемішані між собою. Усі висловлювання стосуються конкретної людини – об'єкта оцінки. Перед заповненням тесту досліджуваним дають інструкцію. Завдання респондентів оцінити ступінь своєї згоди з кожним наведеним судженням, що стосується відносин із дружиною (чоловіком), використовуючи при цьому запропоновані варіанти відповідей: «Так, це так», «Ймовірно, це так», «Навряд чи це так», «Це зовсім не так». Під час підрахунку результатів, який проводиться для шкал любові й симпатії окремо, кожному пункту, залежно від ступеня згоди або незгоди респондента, приписують бал від одного до чотирьох і результати відповідей сумують. Підсумкові оцінки можуть варіювати від 7 до 28 балів. Підрахунок сумарного балу за обома шкалами характеризує загальний рівень емоційних відносин у діаді від 14 до 56 балів [5]. Чим вищий рівень балів за даними шкалами, тим більше прояву любові та симпатії у шлюбному партнерстві.

Дослідження, спрямоване на аналіз прояву любові та симпатії у шлюбних партнерів, проводилось на базі Психологічного консультативного центру кафедри медичної психології та безпеки життєдіяльності факультету психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Усі респонденти на період дослідження проживали в м. Луцьку. Вибіркову сукупність склали 20 пар, які перебувають у шлюбі. Вік респондентів від 24 до 45 років. Було сформовано дві групи за віком: 1 група – молоді люди віком від 24 до 34 років (46 % вибірки), 2 група – від 35 до 45 років (54 %). Різниця у віці між партнерами варіювала від трьох до восьми років. Подружжя з ідентичним віком у нашій вибірці не виявлено. 80 % респондентів мали дітей. Унаслідок проведеного наукового дослідження сформовано дві групи респондентів за стажем шлюбного життя: 1 група – молоді пари зі стажем подружнього життя від 5 до 10 років (50 %); 2 група – подружжя зі стажем шлюбного життя від 10 до 15 років (50 %).

Дослідження проводилось індивідуально з кожним шлюбним партнером, що дало змогу респондентам повністю сконцентруватися на своїх почуттях. Робота зі шлюбними партнерами включала два етапи:

перший етап – стисла бесіда, де досліджуваному повідомляли про зразкову тривалість нашої зустрічі, про цілі подальшого використання результатів, а також збиралися анкетні дані, які становили набір запитань логічно пов'язаних із центральним завданням дослідження. Метод бесіди відігравав допоміжну роль, оскільки всю інформацію ми отримували під час анкетування і тестування. Бесіда була спрямована на відповіді тверджень, які для чоловіка і жінки були найбільш емоційно значущі. За допомогою анкетування отримали такі соціально-демографічні характеристики вибірки, як стать, вік, подружній стаж, кількість дітей. Ці показники враховано під час проведення дослідження і здійснення порівняльного аналізу. Другий етап дослідження передбачав тестування за методикою «Шкала любові та симпатії», що становить каскадне вивчення емоційних відносин, яке містить такі кроки: 1. Шкала любові; 2. Шкала симпатії; 3. Рівень емоційних відносин у діаді.

Аналіз результатів першого кроку методики допоміг нам виявити, що 30 % шлюбних партнерів виявляють свою любов на високому рівні (24–27 балів). На середньому рівні проявляють свою любов 70 % пар (18–23 бали). Показники низького рівня проявів любові в нашому дослідженні не виявлено. З огляду на отримані дані ступінь взаєморозуміння, прив'язаності, відповідальності, турботи, вірності, інтимності в 1/3 частини респондентів стоїть на досить високому рівні, що свідчить про ознаки достатньо гармонійного функціонування шлюбного партнерства. Проте більшість респондентів виявляють любов відчутно слабше, що, відповідно, відображається в подружньому житті на рівні почуттів любові один до одного. Показники любові в шлюбному партнерстві залежно від подружнього стажу засвідчили: 75 % подружніх пар 1 групи проявляють вищі показники, ніж пари 2 групи (25 %), які характеризуються нижчим рівнем прояву любові. Можемо зробити висновок, що зі збільшенням подружнього стажу зменшуються показники любові. Проведена диференціація показників любові відповідно до віку допомогла нам визначити, що 70 % шлюбних партнерів 1 групи за показниками шкал любові мали вищі дані, ніж пари 2 групи (30 %). Тобто чим більший вік подружжя, то показник любові зменшується. Виявлено, що наявність дітей у шлюбі впливає на кількісні показники любові: у 60 % респондентів рівень любові є вищим, ніж у партнерів без дітей (40 %). Прояви турботи,

прихильності, прив'язаності, відповідальності, вірності, інтимності почуттів у більшості шлюбних партнерів, що мають дітей, стоять на вищому рівні. Узагальнимо, що діти – той чинник, що не лише згуртовує батьків, але й підвищує прояви любові один до одного.

Виявлено гендерну диференціацію в показниках любові, як-от: чоловіки (55 %) виявляють свою любов на вищому рівні, а 45 % жінок мають дещо менші результати. Аналіз відповідей показав що чоловіки і жінки вибирали в більшості різні варіанти відповідей щодо прояву любові. Так, 75 % чоловіків у твердженні «Коли мені погано, то хочеться поділитись тільки з нею» відповідали «Навряд чи це так», «Це зовсім не так». Тобто в більшості чоловіків у поняття «любов» не входить потреба в щирості, відвертості, потреби ділитися своїм внутрішнім світом із дружиною. 95 % жінок у твердженні «Мені приємно відчувати, що він довіряє мені більше від інших» відповідали: «Так, це так». Це може свідчити про бажання дружин, щоб їхні партнери були більше відвертими, довірливими до них. Такі ж бажання жінок представлені у високо оцінюваних твердженнях – «Коли мені погано, то хочеться поділитись тільки з ним» (85 %), «Я можу сказати, що він належить тільки мені» (85 %). У використаному твердженні «Я можу сказати, що він / вона належить тільки мені» цікавим є те що чоловіки (70 %) виявляють більше сумніву у вірності своїх дружин, ніж останні до своїх партнерів.

Другим нашим кроком було вивчення шкали симпатії, що допоміг виявити такі результати: лише 5 % пар мають високі показники за цією шкалою (24–27 балів). 95 % подружніх пар виявляють симпатію на середньому рівні (18–23 балів). Показники низького рівня проявів симпатії не виявлені. Отже, у результаті, симпатія, яка включає в себе прояви поваги, захоплення і сприймання подібності об'єкта оцінки, тільки в незначній кількості партнерів є на високому рівні, і майже в кожного партнера симпатія є на середній площині у своєму прояві, оскільки респонденти часто обирали невизначену відповідь на запропоновані твердження («можливо це так», «навряд чи це так»).

Порівняльний аналіз за шкалою симпатії з урахуванням подружнього стажу виявив: у більшості респондентів 1-ї групи (70 %) симпатія виявляється вище ніж у 2-ї групи (30 %). Тобто в шлюбі, стаж якого від 5 до 10 років, показники прояву симпатії вищі, ніж у шлюбних пар, стаж яких 10–15 років. Відповідно, чим менший стаж подружнього життя, тим вищі показники симпатії. Проведена диференціація по-

казників симпатії відповідно до віку показала, що рівень симпатії значно вищий у партнерів 1-ї групи (70 %), ніж у партнерів 2-ї групи (30 %). Тобто чим вищий вік, тим нижчі прояви симпатії в подружжі. Наявність дітей у шлюбі показала нижчі результати проявів симпатії, ніж за їхньої відсутності (70 %). Отже, зробимо висновок, що наявність дітей впливає на те, як шлюбні партнери виявляють повагу, захоплення й відчуття подібності один з одним.

Аналіз гендерної диференціації проявів симпатії показав: за шкалою симпатії і в жінок, і в чоловіків виявилися рівні результати за балами, проте мають деякі відмінності у відповідях на твердження. Так, жінки високо оцінювали твердження «Він дуже розумна людина» (95 %). Чоловіки надавали перевагу іншим твердженням: «Вона одна із найпривабливіших жінок, котрих я знаю» (90 %), «В більшості випадків вона подобається майже відразу ж після знайомства» (85 %) і «Я впевнений, що вона добре до мене ставиться» (85 %). Значно менше партнерів оцінювали такі твердження: «Я думаю, що ми з нею внутрішньо подібні один на одного» (20 %), «Коли ми разом, у нас завжди подібний настрій» (10 %), «Мені хотілось би бути подібним на неї» (0 %). Тобто жінки визначають високий рівень інтелектуальності свого чоловіка й нижче рівень привабливості, коли чоловіки, навпаки, високо оцінювали привабливість партнерки та її гарне ставлення. Більшість жінок не впевнені в доброму ставленні до себе своїх партнерів, проте чоловіки відчувають позитивне ставлення до себе своїх дружин. Низький рівень балів у шлюбних партнерів мали ті твердження, які несуть у собі інформацію про схожість між партнерами, коли чоловік і дружина відчувають різний настрій, інтереси та відсутність внутрішньої подібності, що, відповідно, негативно впливає на взаєморозуміння між партнерами.

Третій крок нашого дослідження – вивчення проявів загального емоційного рівня відносин у діаді. Виявлено, що 20 % шлюбних партнерів виявляють любов і симпатію на високому рівні (50–52 балів). 80 % подружніх пар виявляють свою любов та симпатії на середньому рівні (38–48 балів). Низький рівень балів прояву емоційних відносин не виявлений. Отже, лише незначна кількість шлюбних пар проявляють турботу, повагу, довіру, прихильність, підтримку, захоплення, відповідальності, вірність на високому рівні і більшість респондентів проявляє любов і симпатію одне до одного відчутно слабше.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнивши матеріали теоретичного та практичного дослідження феномену любові, наголосимо, що це поняття всебічно намагалися вивчити в зарубіжній та вітчизняній літературі. Проте не існує чіткого бачення повної картини розуміння цього почуття. Виділені вище класифікації, типології, поняття швидше описують різні сторони прояву любові, що, у свою чергу, наголошує нам на багатогранності й фундаментальності обраної тематики. Проаналізовані прояви любові та симпатії забезпечують духовний, інтелектуальний і фізичний комфорт шлюбних партнерів, що впливає на особистість і на сім'ю загалом. Тому детермінанти розвитку цих почуттів є важливим внеском у подальші студії психології шлюбу.

Виявлено, що свої почуття значно сильніше проявляють особи, які перебувають у шлюбі до 5 років. Такі ж самі показники любові та симпатії відповідно до віку – чим менший вік респондентів, тим прояви емоційних відносин у діаді вищі, тобто з часом прояви любові і симпатії у більшості шлюбних партнерів стають все слабшими. Порівняння показників любові та симпатії відповідно до наявності в сім'ї дітей виявило, що шкала любові є домінуючою в подружніх пар, які мають дітей, а шкала симпатії домінує у пар, у яких відсутні діти, тобто рівень вияву їхніх почуттів майже не має відмінності в діаді. За гендерною диференціацією виявлено, що за шкалами любові та симпатії чоловіки виявляють свої почуття дещо вище ніж їхні дружини.

Представлене дослідження засвідчує, що вивчення любові та симпатії як основи шлюбного життя є важливим для гармонійного функціонування шлюбу. Перспективами подальших досліджень є необхідність систематизувати знання з психології любові в шлюбному партнерстві, а також теоретично й емпірично обґрунтувати психологічні особливості прояву любові в шлюбних партнерів.

Література

1. Гозман Л. Психология эмоциональных отношений : монография / Л. Гозман. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 175 с.
Gozman L. Psychologiya emocional'nyh otnosheniy : monographiya [Emotional relations psychology] / L. Gozman. – Moscow : Izd-vo Moskovskogo universiteta. 1987. – 175 p.
2. Євтушенко І. Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей : автореферат дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / І. Євтушенко. – К., 2004. – 20 с.
Evtushenko I. Rol' arhetupnoy symboliky u vurazhenni intymnyh pochuttiv sub'ekta do blyz'kyh yomu lyudey (na osnovi doslidzhennya miphiv, kazok ta

- psychomalyunkiv) [The role of the archetypal symbolism to express intimate feelings of the subject to people close to it (study based on myths, fairy tales and psychodrawings)] : avtoreferat dyss. ... kand. psychol. nauk : 19.00.07 / I. Evtushenko ; Instytut psychology im. G.S.Kostyuka APN Ukrainy. – Kyiv, 2004. – 20 p.
3. Кошуба Г. Психологічні особливості організації uzalezhnenogo kohannya u zhinok : avtoreferat dys. ... kand. psihol. nauk : 19.00.07 / Г. Кошуба. – Харків, 2010. – 20 с.
Kosyuba G. Psychologichni osoblyvosti organizacii uzalezhnenogo kohannya u zhinok [Psychological characteristics of women addicted to love] : avtoreferat dyss. ... kand. psychol. nauk : 19.00.07 / G. Kosyuba ; Harkivs'ky nacional'ny universytet im. V. Karazina. – Harkiv, 2010. – 20 p.
4. Райгородский Д. Психология и психоанализ любви : учеб. пособие / Д. Райгородский. – Самара : Изд-во БАХРАМ-М, 2002. – 688 с.
Raygorodsky D. Psichologiya i psichoanaliz lyubvi: ucheb. posobie [Psychology and psychoanalysis of love] : dlya fac. Psichologii, pedagogiki i social'noy rabotu / D. Raygorodsky. – Samara : Izd. dom «ВАНРАМ-М», 2002. – 688 p.
5. Рубин З. Исследования отношений в процессе общения / З. Рубин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 230 с.
Rubin Z. Issledovaniya otnosheniy v processe obschiny [Relations research in the process of communication] / Rubin Z. // Obschenie i optimizaciya sovmestnoy deyatel'nosti / kol. avt. : G. M. Andreeva, Ya. Yanoushek. – Moscow : Izd-vo Moskovskogo universiteta. 1987. – 230 p.
6. Рубинштейн С. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2003. – 512 с.
Rubinshteyn S. Bytie i soznaniye. Chelovek i mir [Being and consciousness. Man and the World] / S. Rubinshteyn. – SPb. : Izd. dom «Piter», 2003. – 512 p.
7. Психология общения. Энциклопедический словарь / под общ. ред. А. Бодалева. – М. : Когито-Центр, 2011. – 300 с.
Psichologiya obscheniya. Encyklopedicheskiy slovar' [Psychology of communication. Encyclopedic Dictionary] / pod obsch. red. A. Bodaleva. – Moscow : Izd-vo «Kogito-Centr», 2011. – 300 p.
8. Фролова Е. Психологічні чинники і динаміка формування стосунків міжособистісної залежності у жінок : автореферат дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Е. Фролова. – Х., 2010. – 20 с.
Frolova E. Psychologichni chynnyky i dynamika formuvannya stosunkiv mizhosobystisnoy zalezhnosti u zhinok [Psychological factors and the dynamics of women's interpersonal relationship dependence formation] : avtoreferat dyss. ... kand. psychol. nauk : 19.00.07 / Frolova E. ; Harkivs'ky nacional'ny universytet im. V. Karazina. – Harkiv, 2010. – 20 p.
9. Фромм Э. Искусство любви / Э. Фромм. – Минск : ТПС «Полифакт», 1990. – 80 с.

10. Fromm E. Isskustvo lyubvi [Art of Love] / Fromm E. – Minsk : TPC «Polifakt», 1990. – 80 p.